

РЕЗЕНЗИЯ

за дисертационния труд на д-р **РОСЕН РОСЕНОВ МАЛЧЕВ**

„Напрежения в структурата на фолклорната вяра. Агиология и демонология.”

за присъждане на научната степен **„доктор на филологическите науки”**

Професионално направление: 2.1. Филология

Научна специалност: Българска литература (Старобългарска литература)

Росен Росенов Малчев (род. 1960г. в гр. София) завършва специалност „Българска филология” в Софийския университет „Св. Климент Охридски” (1985г.) с дипломна работа „Някои аспекти на народното християнство”. През 1999г. защитава дисертация на тема „Фолклор и религия (По наблюдения върху културното пространство на Рилския и Бачковския манастир)”, за което получава научната и образователна степен „доктор” (диплома № 26544, с Протокол на ВАК 13 от 05.01.2000г.). Заниманията му с българския фолклор датират от 1981г. (първо в Кръжока по български фолклор, а по-късно и в Семинар по практическа етнология и медиевистика „Проф. д-р Иван Шишманов” към СУ), през 1991г. е съучредител на Асоциацията за антропология, етнология и фолклористика „Онгъл”, на която е главен секретар и до днес. Д-р Росен Малчев е пример за съчетаване на академичните научни и организаторски занимания с отговорната учителска професия (днес е старши учител в 48-мо основно училище „Йосиф Ковачев” в София). Междувременно е водил редица лекционни курсове (вкл. магистърски програми) в Софийския университет „Св. Климент Охридски”, ориентирани към сложната медиевистична и фолклористична проблематика. В професионалната му автобиография са отбелязани 100 научни публикации, участие в 11 съставителски колектива и 12 редакционни колегии, има 4 рецензии за учебници по литература в гимназиите, както и 8 научни консултации на музикални издания.

Уважаеми колеги, д-р Росен Малчев е представителна фигура от една необичайна за българските мащаби студентска фолклористична вълна от 80-те години на отминалия век. Това множество от млади и ентузиазирани бъдещи български интелектуалци и научни работници се опита да реализира на практика редица евристични решения, производни от обновената оптика към фолклора, зададени през 70-те години от проф. Тодор Иванов Живков. За мнозина от тях студентските експедиции и ежегодните научни конференции са вече само сантиментален спомен за открехването на завесата към една необятна и твърде специфична научна област, за първия досег със селото и фолклорната култура... За Росен Малчев обаче този период е и лаборатория, в горнилото на която с годините той придоби научни компетенции, които малцина от това поколение реализираха в пълнотата на своите възможности.

Представеният дисертационен труд е показателен за постигането на поне два най-общи вектора. Първият касае много доброто овладяване на концептуалния заряд в разработките на проф. Живков, които с времето ставаха все по-ясни с налаганата гледна точка за необходимостта от нов тип етнология в България. Вторият се отнася най-общо до мястото и значението на личния опит в теренистиката, усетът за научната перспективност на току-що записания текст, което е отново резултат от огромна и предварително свършена работа: първо, с научните фолклористични парадигми, и второ - с постигнатото от няколко поколения теренисти... Респектът към всички тях личи ясно в представения труд.

Ако прибавим интелектуалната жажда за знания, неукротимото желание за разширяване на периметрите на реализация, както и произтичащата от гореспоменатото толерантност и коректност в общуването с другите в полето на етнологичното познание - всичко това в своята съвкупност е представително за личността и изследователския профил д-р Росен Малчев.

Дисертационният труд „Напрежения в структурата на фолклорната вяра. Агиология и демонология.” е изцяло решен в полето на съвременната

етноложка концепция, като съчетава работата с първичните източници (класическите фолклористични и етнографски полеви материали) с въвеждането им в научно-проблематизиращи парадигми в няколко насоки. При това най-важни за мен се оказват резултатите от внимателното полагане на фактите както в плана на диахронията, така и в социално-антропологична перспектива. Главно по мярата на съчетаване на тези изследователски полета представеният труд се отличава от социално-антропологичната синхрония (и осъвременяваща присвоителност) на редица други фолклористични (етноложки) текстове. За д-р Малчев въвеждането на времевия вектор не е самоцел, а има за свой ограничител проследимите връзки на явлениято с останалите сегменти от системата на българската православна култура, т.е. той приема тезата, че българската фолклорна култура е подсистема, която не само се формира, но и в цялата си времева протяжност се съгласува в християнската (легитимна чрез писмеността) културна подсистема. В същото време основна негова територия са наративните фолклорни текстове (легенди и предания), които имат локално-ограничено (регионално) битие, и тъкмо с оглед на тия частни реализации на общоетническото историческият хоризонт се затваря в по-близка перспектива - тая на османския период от последните векове.

Основна нишка на цялата дисертация е проследяването на напреженията в системата на културата, които са и двигател на нейното реално функциониране. Динамиката при преодоляването на всяко равновесно състояние се задава както от вътрешния потенциал на колективно-осъзнаваното наследство, така и от натиска на променливата историческа реалност върху системата (т.е. тя се явява в качеството си на катализатор за промените). Без съмнение единството на фолклорните наративи (обект на изследването), постигано на локално-регионално равнище чрез техните варианти, е резултат от възможността на фолклорната културна подсистема да се самоопише чрез важни за нея метатекстове (тъкмо тяхната постоянна употреба от страна на фолклорния носител представя най-точно термина „традиция“). А това обикновено се

постига след преодоляване на споменатите два основни вида културологични напрежения в социокултурната и социолингвистична системи. Съвременната чувствителност, подготвена за ежедневни промени, трудно може да приеме, че в условията на фолклорното битие на културата периодите, в които са налице всички споменати фактори, са краен брой, постижим за внимателния социокултурен анализ.

Първият дял на изследването проблематизира взаимоотношенията между Света на светците и Света на стихийните демони в условното „фолклорно ментално пространство“ на вярата. Тук са разгледани ситуациите, в които при липсата на ритуална религиозна санкция се открива олицетворяване и демонизиране на природните стихии, за които се предполага стадиално развитие - по-архаичен е т.нар. „воден бик“ от Западните покрайнини, а „змеят“ от старопланинските части на Монтанско, както и неговите корелати (змей и ламя) от Югово в Изт. Рупчос, са стадиално по-късни. Последните два случая налагат разглеждане в отделна (втора) глава, която проблематизира взаимоотношенията между демоничните персонажи и човешките общности. Отново върху същия проблем д-р Малчев се спира и в следващата (трета) глава на Първия дял, но този път измества изследователската оптика върху разколебането на крайната противопоставност между Света на светците и Света на демоните. Посочената научна идея се документира чрез примери за двойко отношение към т.нар. юговски „здравички“, разпознавани и като демонични, и като святи персонажи (светици), най-вероятен отглас от историко-културната гравитация на Бачковския манастир. И ако в тази част се разглеждат примери за преход от света на демоничното в полето на святостта, то в последната (четвърта) глава се подлагат на анализ наративите за „старецът самодиван“ от Монтанско, които според д-р Малчев свидетелстват за обратния процес - индивидуализиране и демонизиране на субекти от човешката общност. В този случай се проследява и локално-ограничен пример (в района на Чипровския манастир) за отчетлива корелация между демонологизирания „старец самодиван“ и св. Иван Рилски.

Постигнатото в този Първи дял на разработката внушава доверие и впечатлява с богатия приложен теренен материал - само като пример ще посоча 36 пълноценни (и редица фрагментарни) фолклорни записи от двете страни на българо-сръбското пограничие на легендарните наративи за т.нар. „воден бик” (а подобно е положението за юговските „змей/ламя” и „здравички”, както и за „старецът самодиван” от Монтанско).

Само на пръв поглед усложнен от множеството отправки към изворите, целият Първи дял прояснява прагматичността на изследователския подход на д-р Росен Малчев, за когото добре документираното състояние на всеки проблем е гаранция за проследяване на възможните по-ранни стадии, които могат да се обяснят с един добре овладян етнологички инструментариум.

В този смисъл неколkokратните отправки към стадиално по-ранни (субстратни) явления са необходими на д-р Малчев най-вече като проясняване параметрите на някаква начална ситуация (изходен синкретизъм), която едва в битието си в рамките на фолклорното православие добива по-ясни черти. Тъкмо при изследването на т.нар. „воден” бик (и водният бик = змей), „Юговският” змей, здравичките, „самодивият” старец и сакралното безглавие най-често срещаме отправки както към данни от по-древни местни (субстратни) традиции, така и към типологични данни. Особено важно за разбирането на водещите идеи на дисертацията е обстоятелството, че във всички тия случаи д-р Росен Малчев защитава убедително тезата си, според която наличието или отсъствието на ритуално-религиозна санкция от страна на водещата за общността конфесия е значима за съвременната етнологичка оценка на явлението. При нейната липса то пази в много по-голяма степен своята демонологична „чуждост” и внася разбираеми „напрежения в структурата на фолклорната вяра”. Наличието на такава санкция (при това не винаги задължително от най-висшата инстанция, понякога е достатъчна силната гравитация на местните култово-религиозни центрове или селските свещеници) води до друг тип „напрежения в системата” - тъкмо като резултат от посочената санкция се пораждат неочаквани траектории на

святостта, асоциации със святи образци (и като образност, и като сюжетика). Тук отново ще повторим примерите със здравичките и „самодивият” старец (а и случаите със сакрално безглавие в следващия дял).

Вторият дял на разработката е посветен на специфичната фолклорно-православна „рецепция” на значими религиозни личности и събития. Във „фолклорното ментално пространство” на вярата те се отнасят към Света на светците (някои са канонизирани, други остават в пределите на Свещеното). Характерна особеност на този дял на разработката е отчетливо прокарваната изследователска позиция, според която фолклорните текстове могат (и трябва) да бъдат привлечени по-активно в медиевистичните изследвания, доколкото понякога само те могат да уплътнят пролуките в историческите (или историографски) дирения. Надсловът („Фолклорната конфесионалност и значими религиозни личности и събития”) визира, както става ясно и от текста, по-прикритите или по-откровени следи от култа както към общобългарския светец Иван Рилски, така и към последния български владетел - цар Иван Шишман. В първата глава (Сакралното безглавие в контекста на балканската и евразийската традиция) корените на устойчивия топос (в двете му версии - „тяло без глава”, респ. „безглав персонаж носи отделената си глава”, така и „глава без тяло язди кон”) се откриват в типологично проследими миторитуални образци (както автохтонни - какъвто е примерът с Орфей, така и в широкия евразийски ареал), а ранносредновековните бронзови езически амулети от типа „коне, яздени от човешка глава” документират наличието на миторитуалната схема с вероятен шамански произход в пограничните райони на Първата българска държава. Присъствието на фолклорни текстове за летенето (или падането) на „безглави” персонажи тъкмо в районите с открити амулети предполага дълъг период на фолклорно битие на посочената сюжетна схема (вероятно с времето силно дискредитирана и маргинализирана). Дори и да не е официално санкционирана, тя се оказва припозната през оптиката на фолклорното

православие, което я използва в качеството на „матрица“ за разбирането както на светителските чудеса (в случая на свети Иван), така и за съдбата на „последния цар“ (Иван Шишман). В случая д-р Малчев бавно и методично подлага на разчитане специфичен „етнологички палимпсест“, в който по законите на фолклорната поетика деятелите реализират различни функции, като уплътняват членовете на една важна бинарна опозиция: Първо време ~ Начало (там, където пада безглав персонаж = светец, се създава нов култово-религиозен обект) и Последно време ~ Край (посичане на владетеля в Последното време). Общото между тях не винаги очертава постижима историческа хронологичност, но според автора и двете неслучайно се разполагат в точки по траекторията на почитта към свети Иван Рилски (вкл. пренасянето на неговите мощи) и фиксираните предания за последните битки на цар Иван Шишман.

Последната глава на този Втори дял в най-голяма степен изразява вече посочената етнологичка приложимост при изследване на медиевистичния текст. В нея се правят редица интересни догадки за маршрута на светите мощи на Иван Рилски от Търново към Рилската обител през 1469 г., познати от двете основни редакции на т.нар. „Рилска повест“ (първичната - Софийска/Белградска, и по-късната - Рилска). Траекторията на маршрута следва една символична стратегия, която д-р Малчев е формулирал възможно най-категорично като „съзнателен стремеж у организаторите и участниците в процесията към пренасяне във времето на паметта за българската държавност и утвърждаване на жизнеността на самостоятелната Търновска архиепископия чрез християнско-митологичното обхождане със скъпоценните мощи на св. Иван Рилски на местата, които пазят политическия и фолклорно-исторически спомен за Последния владетел на свободна България с неговия висок държавно-творчески потенциал - цар Иван Шишман Търновски, и представляват традиционни църковно-исторически и религиозни топоси на Българската Православна църква от епохата на Второто българско царство”.

С това искам и да приключа. Защото напълно споделям мнението на кандидата както за възможността на съвременната етнология да предлага самостоятелни евристични резултати в полето на фолклористиката и социалната антропология, така и за нейната интегративната приложност към редица медиевистични проблеми.

Отделно ще посоча респектиращата информационна обезпеченост на предложения дисертационен труд - посочената библиографска справка съдържа над 250 заглавия, от които само публикациите на д-р Малчев са 36 - свидетелство за изключителната му отдаденост на темата.

Приложеният Автореферат отразява в синтезиран вид най-важните изследователски полета, използван методологически инструментариум и постигнати резултати. От приложените в справката 22 публикации на автора по темата разбираме, че тя е презентирана чрез най-важните си теми и постигнати резултати в представителни научни издания.

Със своята актуалност, изчерпателност и предложени евристични решения както в по-общото поле на съвременната българската етнология и социална антропология, така и в по-частните случаи, предложения дисертационен труд на съответства на законовите изисквания (чл. 12 на ЗРАСРБ, чл. 37 от Правилника за прилагането му и Правилника на СУ за условията и реда за придобиване на научна степен и заемане на академични длъжности). *Всичко това ми дава основание убедено да препоръчам на многоуважаемия колегиум на Научното жури да присъди научната степен „доктор на филологическите науки” на д-р Росен Росенов Малчев.*

Велико Търново

23.06.2015 г.

(проф. д-р Тодор Дончев Моллов)